

[SZERZŐ]

GELENCSÉR GÁBOR

Mészöly Miklós filmterve Tóth Jánosnak

Gelencsér Gábor habilitált egyetemi docens, az ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet Filmtudomány Tanszékének az oktatója. 1989 óta tanít különböző felsőoktatási intézményekben filmelméleti, filmtörténeti tárgyakat, illetve filmelemző szemináriumokat, így többek között az esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola Filmterjesztő Programján, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetében és esztétika szakán, a Színház- és Filmművészeti Egyetemen. 2007 óta vendégelőadó a kolozsvári Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem Fotóművészet, filmművészet, média szakán. 2003–2006 között Bolyai János kutatási ösztöndíjban részesült, a 2010–2011-es tanévre OTKA Sabbatical pályázatot nyert. A *Pannonhalmi Szemle* főszerkesztője, a Metropolis szerkesztőbizottsági tagja. Legutóbbi kötete: *Magyar film 1.0.* Holnap, Budapest, 2017.

2020 őszén jelenik meg az MMA Kiadó gondozásában az *Örök varázs* (Tóth János kinematográfus) című kötet. A kiadvány két részből áll: első felében az alkotó valamennyi operatőri munkájára és rendezésére kiterjedő elemző tanulmányom olvasható, a második felében Tóth János hagyatékából válogatunk. Utóbbi jelentőségét fokozza, hogy az interjúk és néhány filmterv kivételével valamennyi először lát napvilágot, így jelentős mértékben gazdagítja a kinematográfus művészetéről alkotott képet.

A hagyatékából került elő az itt először megjelenő, s természetesen a kötetben is helyet kapó Mészöly Miklós-kézirat: egy cím és dátum nélküli gépelt szöveg, amelyet szerzője postázott Tóth Jánosnak.

A kézirat – Thomka Beáta szíves közlése szerint – eddig ismeretlen volt a Mészöly-kutatók előtt. A borítékon a postabélyegző elmosódott, kísérőlevél nem maradt fent. Tóth János – ugyancsak a kötetben először megjelenő – 1983-as keltezésű, a filmterveit soroló írásában nincs nyoma Mészöly szövegének, illetve az az alapján tervezett filmnek. Ily módon semmiféle tényszerű adatot nem lehet a filmtervhez rendelni. Ezért az alábbiakban csak azokat a körülményeket tekintem át, amelyek a két művész kapcsolatában egyrészt kimutathatók, másrészt feltételezhetők.

Mészöly Miklós szerepel Bácskai Lauró István *Igézet* című, 1963-as, a Balázs Béla Stúdióban készült etűdjében. A filmet Tóth János fényképezte, vagyis a forgatáson biztosan megismerkedett az íróval. Mészöly szöveg nélküli karaktere az író személyiségének erős kisugárzására épül, de kiválasztásában nyilván szerepet játszott az is, hogy tagja volt a korszak társasági-kávéházi életének, amelyben számos művész megfordult. Ennek tanúbizonysága az ugyancsak 1963-as Jancsó Miklós-film, az *Oldás és kötés*, amelyben a Belvárosi Kávéház írói köre tűnik fel, köztük Mészöly Miklóssal. Az író és az akkor pályakezdő operatőr tehát sok helyen találkozhatott (kávéházak, Fészek Klub, filmes és irodalmi rendezvények), továbbá az is tudható, hogy Tóth János nagyra becsülte Mészöly művészetét, könyvtárában megtalálhatók voltak a kötetei.

Oldás és kötés (Jancsó Miklós, 1963)

A hatvanas évek közepén indul Tóth János és Huszárik Zoltán együttműködése: 1965-ben készül el az *Elégia*, majd 1969-ban a *Capriccio* és az *Amerigo Tot*. Mészöly ebben az időben Huszáriknak szánt forgatókönyveken dolgozott. *Három burgonyabogár* című elbeszéléséből forgatókönyvet írt, amely megjelent a *Filmkultúra* 1968/3-as számában, s a szöveg végén rendezőként Huszárik Zoltán neve olvasható. Ugyancsak a *Filmkultúrában* (az 1973/3-as számban) jelent meg részlet a *Film* című regényéből, amelynek bevezetőjében Mészöly arról ír, hogy művéből Huszárik Zoltán próbál meg – ahogy fogalmaz – „[t]ényleg filmet” csinálni. S végül a *Magasiskola* megfilmesítése szintén Huszárikban merült fel először, ám annak jogát végül Gaál István kapta meg, s forgatta le azonos című adaptációját 1970-ben. Számos más könyv mellett Huszárik tervezte Mészöly *Jelentés öt egérről* című, 1967-ben kiadott kötetének borítóját, amelyben a *Magasiskola* is megjelent. Mészöly tehát Huszárik révén is Tóth János látóterében maradt ezekben az években. Ekkor merülhetett fel az önálló etűdök rendezésére készülő operatőrben, hogy Mészölytől kérjen irodalmi anyagot, avagy Mészöly állt elő Tóth János munkáinak és ambícióinak ismeretében a neki szánt írással.

Aréna (Tóth János, 1970)

Tóth János első önálló rendezése, az *Aréna* 1970-re készül el, de a nehéz gyártási körülményeket és a rendkívüli műgondot figyelembe véve a film munkálatai már jóval korábban elkezdődhettek. Mészöly filmterve ehhez a műhöz áll legközelebb (Tóth János következő

rendezése, az 1972-es *Poézis* egy fafaragó művésztől szól, az 1974-es *Study*-val pedig elkezdődik a mozisétűdök sorozata). Mészöly szövegében az *Aréna* poétikai elvéhez hasonlóan jelenik meg egyszerre időtlen és helyhez-korhoz kötött jelenséggént a zivatar, ahogy végighömpölyög a jellegzetesen urbánus tereken. Az *Arénában* a címadó footballstadion konkrét motívumára épül a modern nagyvárosi tömeg és a felgyorsuló idő élményvilága. További motivikus hasonlóságot vet fel néhány részlet is: így például „a különböző szenny- és vízkivezető csatornák nyílásait” kiemelő közeli „beállítások” a szövegben az *Aréna* hasonló képeire rímelnek (de ilyeneket már az *Elégia* is tartalmazott), s a premier plánokból történő nyitás a totálokra – és ezáltal költői távlatot megnyitó képekre –, valamint a zenei szerkesztésmódra szintén Tóth János kinematográfusi szemléletét idéző írói megoldás. Végül érdemes megjegyezni, hogy amiként az *Aréna*, úgy a filmterv alapján forgatott etűd is a húszas évek avantgárd városfilmjeivel mutatott (volna) rokonságot.

Mindezek alapján tehát feltételezhető, hogy Mészöly Miklós filmterve Tóth Jánosnak a hatvanas évek második felében vagy a hetvenes évek legelején keletkezhetett. Ennél biztosabbat – egyelőre – nem tudunk kijelenteni a most először megjelenő írásról.

Köszönettel tartozom a Tóth János-hagyaték gondozójának, Soltész Juditnak, aki az anyagot válogatta, a kiadó rendelkezésére bocsátotta és hozzájárult a szöveg közléséhez, valamint Mészöly Miklós monográfiájának, Thomka Beátának, hogy segített a filológiai háttér tisztázásában, miszerint egy eddig ismeretlen Mészöly-kézirat maradt fent Tóth János hagyatékában.